

مراحل آماده‌سازی و تولید نرم‌افزار

دراية النور

گفت‌وگو با حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمدجواد شبیری*

اشاره

آنچه را در این متن می‌خوانید، گفت‌وگویی است با حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمدجواد شبیری، مسئول پروژه درایة النور که در باره مراحل آماده‌سازی و تولید این نرم‌افزار رجالی سخن گفته‌اند. ایشان ضمن تبیین روند تهیه این محصول که از اولین تولیدات نور در دهه ۷۰ش محسوب می‌شود، به برخی مشکلات این مسیر نیز پرداخته‌اند و نگاهی گذرا به پیشینه این محصول ارزشمند داشته‌اند که از نظر خوانندگان عزیز می‌گذرد.

تاریخچه تولید نرم‌افزار درایة النور به چه زمانی بازمی‌گردد؟

زمانی که آقای مهندس طالب‌پور، (از بنیانگذاران مرکز نور در دهه ۶۰ش) کارهای رایانه‌ای مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) را شروع کردند، نرم‌افزاری تولید شد که البته به‌طور رسمی عرضه نشد. این نرم‌افزار، پردازشی در مورد اسناد کافی بود که نرم‌افزار پیشرفته‌تر آن، در نرم‌افزار درایة النور تطبیق داده شد. آن وقت، چهارچوب مشخصی برای ارائه یک نرم‌افزار موفق نداشتیم و هدفی که در آن نرم‌افزار دنبال می‌شد، ترتیب‌الاسانید کافی و

* کارشناس عالی رجال و مدیر پژوهشی نرم‌افزار درایة النور.

اسناد کتب اربعه صورت دادیم. این کارها قبل از چاپ کتاب کافی از دارالحدیث بود که انصافاً چاپ قابل قبولی است. ما محور کار را متن مصححی قرار دادیم که بر اساس متن مقابله و تصحیح شده حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی تنظیم کرده بودیم.

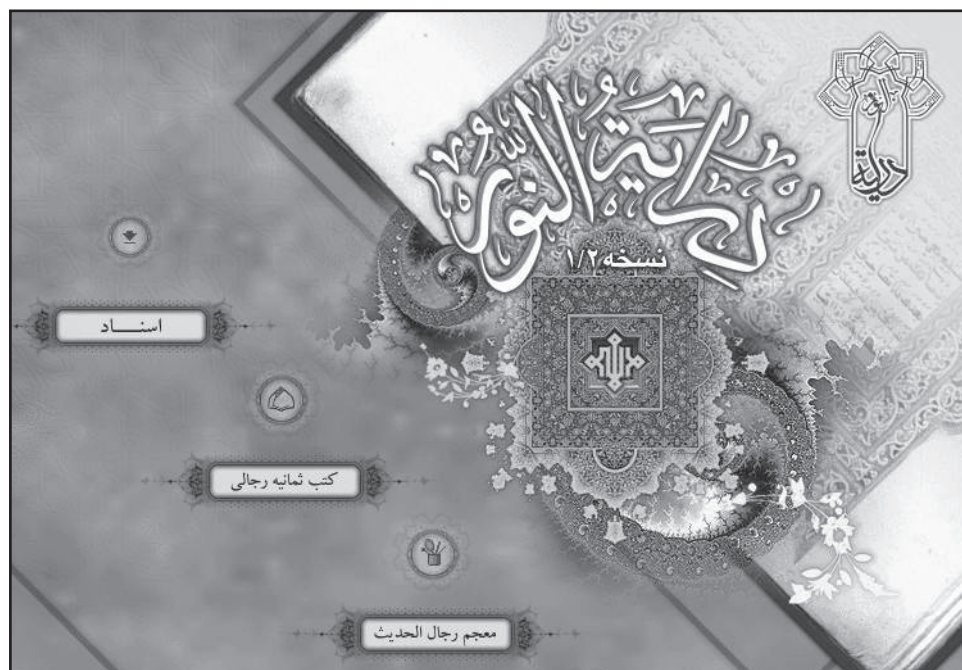
همچنین، در مورد کتب رجالی، کار به این صورت بود که متن تصحیح شده رجال نجاشی را از حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی در اختیار داشتیم و موارد اندکی از تصحیحات را روی آن متن افزودیم. حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی تصحیحات بسیاری روی متن کتاب رجال و فهرست شیخ طوسی انجام داده بودند. بر اساس حواشی که در حاشیه نسخه‌های ایشان وجود داشت، سعی کردیم متن مصححی از این دو کتاب تهیه کنیم؛ به خصوص در رجال شیخ طوسی نسخه بسیار قدیمی از این کتاب را محقق برجسته، مرحوم آقاسید عبدالعزیز طباطبایی به صورت زیراکس از سفر انگلستان به همراه آورده بودند که این کتاب، به خط فقیه محمدبن سرآهنگ از فقهای امامی در قرن ششم بود که تاریخ این نسخه سال ۵۳۳ است و قدیمی‌ترین نسخه رجال شیخ طوسی نسخه‌ای مهم و معتبر است. ما به تصاویر این نسخه دسترسی داشتیم و این تصاویر، محوری برای تصحیح رجال شیخ طوسی بود. در مورد فهرست شیخ طوسی هم حضرت آیت‌الله شبیری نسخه خودشان را با نسخ خوبی مقابله کرده بودند که محوری برای کار روی فهرست شیخ طوسی قرار گرفت. نسخه‌ای که در

مرتب کردن اسناد کافی از آغاز و انجام و تعیین راوی و مروی عنه بود. طراحی این نرم‌افزار، مقدمه‌ای بود که بدانیم چگونه یک نرم‌افزار قابل عرضه را تولید کنیم.

درباره روند و مراحل آماده‌سازی نرم‌افزار درایة النور توضیح دهید؟

در تولید نرم‌افزار درایة النور مراحل مختلفی دنبال شد که در اینجا به دو مرحله آن اشاره می‌کنم: پیش‌درآمد آماده‌سازی اسناد و آماده‌سازی اسناد.

مرحله اول، پیش‌درآمد آماده‌سازی اسناد بود. در اکثر اسناد کتب حدیثی و رجالی، با مشکلی روبه‌رو بوده و هستیم و آن این است که متن مصحح قابل قبولی از کتاب‌ها در دست نداریم. به این معنا که هنوز بسیاری از نسخ خطی وجود دارند که می‌توان بر اساس آنها تصحیح بهتری از کتب حدیثی و رجالی ارائه داد. این مطلب، باعث شد به این فکر بیفتیم که نرم‌افزار را بر اساس متن مصحح ارائه کنیم. در مورد کتب روایی کافی، تهذیب، استبصار و من‌لایحضره الفقیه، والد بنده حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی نسخه خودشان را با نسخ متعددی مقابله کردند و در مورد بسیاری از آنها تصحیحاتی داشتند. ما متن تصحیح شده ایشان از کافی و متن مقابله شده ایشان از تهذیب، استبصار و من‌لایحضره الفقیه را محور کار قرار دادیم و بر اساس این نسخه‌ها تصحیحی بر روی

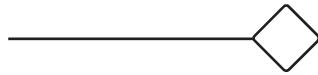

نرم افزار درایة النور وجود دارد، نسخه تصحیح شده است. البته ما در تمام مواردی که کتابی را تصحیح کردیم، هر دو مورد نسخه اصلی و نسخه تصحیح شده را در نرم افزار قرار داده ایم. یکی از فرمت های مورد استفاده برنامه، فرمت متن اصلی و متن تصحیح شده است که قادر هستیم هر دو متن را در کنار هم ملاحظه کنیم.

مرحله آماده سازی اسناد در پروژه نرم افزار درایة النور را بیان بفرمایید.

مرحله بعدی، کار آماده سازی اسناد بود. برای اینکه بتوانیم اطلاعات موجود در اسناد را پردازش کنیم، نیاز به آماده سازی آنها بود که در دو مرحله انجام شد؛ یک مرحله آماده سازی عمومی بود و مرحله دیگر، آماده سازی ویژه بود. در باره مرحله آماده سازی عمومی، گفتنی است که تمام اسناد از یکسری نام های راویان و تعبیراتی که نام های راویان را به هم ارتباط می دهد، مانند کلمه «عن» و یا «قال حدثنی» و امثال اینها برخوردار است که از آنها با عنوان «تعبیر واسطه» یاد می کردیم و انواع مختلفی دارد. برای آماده سازی اسناد باید نام های راوی و تعبیر واسطه، از یکدیگر تفکیک، و متن روایت از سند روایت جدا شوند. در مرحله آماده سازی عمومی، این امور انجام گرفت؛ متن از سند جدا شد و روشن نمودیم که تسلسل اسناد به چه شکلی است و تعبیر واسطه ای را که وجود دارد هم از نام های راویان تفکیک کردیم. همچنین، قسمت کوتاهی از متن را که شیوه اتصال راوی آخر با معصوم را معلوم می کرد، مشخص نمودیم.

در مرحله آماده سازی ویژه، با اسنادی روبه رو بودیم که نیازمند دستکاری و تصرفاتی بودند تا بتوانند به صورت اسناد قابل پردازش آماده شوند؛ مانند اسنادی که در آنها تعلیق به اعتماد اسناد قبل رخ داده بود. تعلیق، به معنای حذف ابتدای سند به اعتماد اسناد قبلی است. در اسناد تعلیقی، قسمتی از سند را که به اعتماد سندهای قبلی حذف شده بود، به آن اضافه کردیم. اگر در سندی اشاره یا «بهذا الاسناد» به کار رفته بود، باید مشاراً الیه را مشخص می کردیم. گاهی در سند، ضمیر به کار رفته بود و مهم تر از همه، تحویل بود. گاهی یک سند از چند سند تشکیل می شود که این اسناد در هم ادغام شده اند؛ یعنی یک سند مشتمل بر چند سند است؛ به عنوان مثال، ده سند است که به صورت یک سند تودرتو درآمده است و نیاز بود از همدیگر تفکیک شده و به صورت چند سند ساده در بیایند. در مرحله آماده سازی، این اسناد را به شکل اسناد ساده در آوردیم؛ ولی برای اینکه مشخص باشد این سندی است که تصرفی در آن رخ داده، دو نکته را رعایت کردیم؛ اول

**در مورد کتب روایی کافی،
تهذیب، استبصار و من لایحضره
الفقیه، حضرت آیت الله شبیری
زنجانی نسخه خودشان را با
نسخ متعددی مقابله کردند
و در مورد بسیاری از آنها
تصحیحاتی داشتند. ما متن
مقابله شده ایشان و متن
تصحیح شده از کافی، اسناد
تهذیب، استبصار و من لایحضره
الفقیه را محور کار قرار دادیم**

اینکه در کنار هر سند، نوع آن را مشخص نمودیم که این سند تحویلی و یا تعلیقی است یا این سند ضمیر دارد یا اشاره در آن وجود دارد. از سوی دیگر، علاوه بر مشخص کردن نوع، اصل سند را هم در کنار برنامه به کاربر عرضه کرده ایم. البته پردازش اطلاعات بر اساس سند بازسازی شده انجام می گیرد؛ اما اصل سند در اختیار کاربر قرار می گیرد.

تدوین کتاب توضیح الاسناد المشکلة چگونه سامان یافت؟

گاهی در مرحله آماده سازی ویژه، کار روشن بود و نیاز به بحث و بررسی نداشت؛ ولی گاهی خود آماده سازی، نیازمند بحث تحقیقی بود تا پژوهشی پشتوانه این آماده سازی باشد. نیاز به این پژوهش ما را به این نتیجه رساند که کتابی در توضیح این پژوهش ها نوشته شود که کتاب «توضیح الاسناد المشکلة» نتیجه این احساس نیاز بود. فکر تألیف این کتاب، پس از ملاقات آقای مهندس طالب پور با حضرت آیت الله تبریزی شکل گرفت. به این ترتیب که آقای

مهندس طالب‌پور نرم‌افزار ابتدایی را خدمت علما ارائه می‌کردند. حضرت آیت‌الله تبریزی کاری رجالی داشتند که بعد از وفات ایشان عرضه شد. ایشان بعد از ملاحظه برنامه مرکز گفتند: شما با اسناد دوقلو چه کرده‌اید؟ تعبیر اسناد دوقلو، تعبیر اختصاصی ایشان بود که در مورد اسناد تحویلی به کار می‌بردند. سؤال ایشان، منشأ انتقال به این مطلب بود که اسنادی را که در آنها تصرف می‌کنیم، گاهی ممکن است نحوه تصرف بر اساس دیدگاهی خاص باشد و افراد دیگر به این دیدگاه معتقد نباشند و باید استدلالی را که پشتوانه کار است، در کنار کار عرضه کنیم. بدین ترتیب، تدوین «توضیح الاسناد المشکلة» شکل گرفت که به صورت مجموعه‌ای گسترده تألیف گردید. اگر کل این مجموعه تدوین شود، شاید مشتمل بر ده جلد باشد. در حال حاضر، دو جلد از این مجموعه که مربوط به اسناد کافی است، عرضه شده و مورد استقبال هم قرار گرفته است. قسمت مربوط به تهذیب به شکل تدوین نخستین در نرم‌افزار درایة النور عرضه شده است؛ ولی به صورت مکتوب ارائه نشده است.

پردازش اطلاعات در درایة النور چه مراحل و گذرانده است؟

بعد از آماده‌سازی اطلاعات، مراحل مختلفی برای پردازش اطلاعات آغاز شد که از جمله آنها، بحث سیستم‌هاست. سیستمی

که در نرم‌افزار درایة النور مهم بود، سیستم معیارها بود. از بسیاری از روایان با تعابیر مختلف یاد شده است. ممکن است از یک راوی با چندین تعبیر یاد شده باشد که لازم بود این تعابیر مختلف، با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کرد. از سوی دیگر، ممکن بود یک تعبیر به چند راوی مربوط بشود که باید تعیین می‌کردیم این تعبیر در مورد کدام روایان به کار رفته است. به تعبیر فنی، با دو مبحث «تمییز مشترکات» و «توحید مختلفات» روبه‌رو بودیم که لازم بود انجام بگیرد تا بتوانیم اسناد مختلف را به هم ارتباط بدهیم و پردازش اطلاعات به صورت صحیح انجام شود. از طرف دیگر، در تهیه این سیستم‌ها لازم بود بحثی را در مورد اسنادی که در آنها تحریف رخ داده بود، دنبال می‌کردیم. اسنادی بودند که احياناً به جهت تحریف دو سند که در واقع یک سند هستند، از همدیگر جدا شوند و این تحریفات بازشناسی شوند. در این مجال، نمی‌توان به تمام شاخه‌های این کار بپردازیم. به هر حال، ما در تعریف سیستم معیارها یا مترادفات، نیازمند این بودیم که بحث‌های رجالی گسترده‌ای را انجام بدهیم. البته ما در مورد تک‌تک رکوردهای روایان، معیارسازی را انجام دادیم که حجم عظیمی از اطلاعات بود. خاطریم هست در مورد کتب اربعه، با حدود ۶۵۰ هزار رکورد مواجه بودیم و همین حدود، در مورد وسائل الشیعه وجود داشت. در کل، حدود یک میلیون و سیصد هزار رکورد راوی داشتیم که دوستان ما روی تمام این رکوردها در مورد معیارزنی و مشخص کردن روایان کار کردند.

مستندسازی معیارها را به چه شیوه‌ای انجام داده‌اید؟

مسئولیت مستندسازی نرم‌افزار با بنده بود؛ ولی زحمت این کار با دوستان ما و به‌خصوص آقای حسینی شیرازی بود که به صورت مستقیم با نرم‌افزار روبه‌رو بودند و زحمات کار را ایشان می‌کشیدند و جاهایی که نیاز به تصمیم‌گیری خاص بود، مسئولیت با بنده بود. در معیارها

The screenshot shows a software interface with a search results table. The table has columns for page number, title, and author. The results are as follows:

Page Number	Title	Author
۴	آدم بن إسحاق بن آدم الأشعري	آدم بن إسحاق بن آدم الأشعري
۴	آدم بن الحسين النخاس	آدم بن الحسين النخاس
۵	آدم بن المتوكل	آدم بن المتوكل
۱	آدم بن صبيح الكوفي	آدم بن صبيح الكوفي
۲	آدم بن عبدالله القمي	آدم بن عبدالله القمي

The interface also shows a search bar at the top with the text 'آدم بن إسحاق بن آدم الأشعري' and a 'فهرست' (Index) button. The bottom of the interface shows a page number '۱' and a total of '۶' pages.

بخش رجال هم مقالاتی تدوین کردند که در راستای توضیح مشکلات عملیاتی تولید درایة النور بود. البته مجموعه مقالات آن سمینار، در حجم محدودی منتشر شد.

در شرح حال‌های برنامه درایة النور گاه کلمه «علی التحقیق» به کار رفته است. این شرح حال‌ها، بر چه مبنایی است؟ لطفاً توضیح دهید؟

مرحله دیگر کار، در این نرم‌افزار بحث شرح حال اجمالی راویان بود که این شرح حال، اساس ارزیابی رایانه‌ای برنامه قرار گرفت. ما سعی کردیم در مورد تمام راویان به صورت یک خط توضیح بدهیم که این راوی از جهت مذهب، چه حالتی دارد و آیا ثقة است یا خیر و برخی ویژگی‌های راویان مانند اینکه از اصحاب اجماع است یا خیر، در برخی موارد که اختلافی بود، با افزودن تعبیر «علی التحقیق» و «علی الظاهر» در شرح حال راوی روشن کردیم که این شرح حال، مورد اتفاق تمامی علما نیست و ممکن است نظرات در مورد این شرح حال متفاوت باشد.

به هر حال، از سال ۱۳۶۷ و قبل از تأسیس رسمی مرکز تحقیقات کامپیوتری نور، کارهای ابتدایی نرم‌افزار درایة النور شروع شد و ابتدا نرم‌افزاری ابتدایی تولید شد که با استفاده از تجربیات آن نرم‌افزار، بعد از ۱۵ سال تلاش، اولین نسخه از نرم‌افزار درایة النور توسط مرکز نور ارائه شد و مورد استقبال بسیار گسترده‌ای قرار گرفت و هم‌اکنون نیز فعالیت‌های نسخه جدید این نرم‌افزار، به پایان رسیده و ان‌شاءالله به‌زودی تولید می‌شود.

به دلیل برخی مشکلات، تلاش کردیم قراردادهای خاصی را در برنامه اعمال کنیم. در مورد برخی راویان، با ضمیر مواجه بودیم که مرجع ضمیر را مشخص می‌کردیم و به جای ضمیر، نام راوی را ارائه می‌نمودیم و مشخص می‌کردیم که این تصرف، از ناحیه ماست؛ اما در برخی از موارد، در نام راوی ضمیر به کار رفته بود؛ به عنوان مثال، در تعبیر «علی بن ابراهیم عن ابيه»، کلمه «اییه» شامل کلمه أب و ضمیر ه است. راه حلی که در نگاه اول

نیازمند مستندسازی بودیم که یکسری مقالات و رساله‌های رجالی تدوین شد و از مجموعه آنها چند سری کتاب رجالی تدوین کردیم. از جمله مجموعه رساله‌ها و مقالات رجالی که نزدیک به سی مقاله از آنها را در کتابی بنام «کشف النقاب» جمع‌آوری کردیم که مراحل نهایی آماده‌سازی چاپ آن طی می‌شود و امیدواریم به‌زودی به چاپ برسد. همچنین، تعلیقات مفصلی که بر اسناد وجود دارد، پشتوانه این نرم‌افزار قرار گرفت و تعلیقات مفصل آن در کتابی بنام «کتاب التعلیقات» درج شد که برخی از قسمت‌های این کتاب (بحث‌های مربوط به کتاب‌شناسی و برخی مطالبی که موضوع مجله کتاب شیعه بود)، در این مجله منتشر شد و برخی قسمت‌های دیگر آن هم منتشر خواهد شد.

دوستان همکار ما، سالیان متمادی روی این اسناد زحمت کشیدند و تلاش کردند نرم‌افزار درایة النور به نحو مطلوبی عرضه شود. حجم کار برای تولید این نرم‌افزار، بسیار وسیع بود. البته ما در مورد تعبیر واسطه هم نیازمند بحث‌های خاصی بودیم که مقاله‌ای به مناسبت سمینار کامپیوتر و علوم اسلامی (برگزار شده در دهه هفتاد شمسی در قم) عرضه شد و مشکلات تعبیر واسطه و نیازهای تعبیر واسطه و مطالب ویژه‌ای که در تدوین یک معجم رجالی لازم است مد نظر قرار گیرد، در آن مقاله ارائه شده است. دوستان

در مرحله آماده‌سازی عمومی، این امور انجام گرفت؛ متن از سند جدا شد و روشن می‌کردیم که تسلسل اسناد به چه شکلی است و تعابیر واسطه‌ای را که وجود دارد هم از نام‌های راویان تفکیک می‌نمودیم. همچنین، قسمت کوتاهی از متن را که شیوه اتصال راوی آخر با معصوم را معلوم می‌کرد، مشخص ساختیم

اصل این سند، عبارتی بوده است عمدتاً در کافی به عنوان «ابن جمهور عن أبیه». گروه معجم رجال الحدیث، این «أبیه» را با جمهور تطبیق نموده‌اند و بعد از این تطبیق، مراجعه کرده‌اند که در کتب رجالی کسی به نام جمهور وجود ندارد؛ مگر جمهور بن‌أحمر عجلی، و جمهور را بر جمهور بن‌أحمر عجلی تطبیق داده‌اند؛ درحالی‌که نتیجه تحقیق مفصلی که در این مورد انجام شده، این است که مراد از ابن‌جمهور در کافی جز در یک مورد در تمامی موارد حسن بن‌محمد بن‌جمهور است و این جمهور، جدّ ابن‌جمهور است و در این عنوان، اختصار در نسب و نسبت به جد رخ داده است. ما این مورد را فراوان می‌بینیم؛ به عنوان مثال، از مرحوم صدوق به عنوان «ابن بابویه» یاد می‌شود؛ درحالی‌که ایشان محمد بن‌علی بن‌حسین بن‌موسی بن‌بابویه است که جدّ چندم ایشان است. مرحوم سید علی بن‌طاووس و برادرشان سید احمد بن‌طاووس در عنوان طاووس، جدّ خیلی بالای این بزرگان است. مورد دیگر، «ابن نوح سیرافی» است که نوح، جدّ ششم یا هفتم ایشان است. افراد دیگری هم هستند که در عنوان آنها اختصار در نسب رخ داده است.

بنابراین، پدر ابن‌جمهور، جمهور نیست. پدر ابن‌جمهور، محمد بن‌جمهور است؛ چون ابن‌جمهور، حسن بن‌محمد بن‌جمهور و پدر ایشان، محمد بن‌جمهور است.

چگونه این مشکلات را برطرف کردید؟

ما در مرحله آماده‌سازی اسناد، به هیچ وجه استنباط نمی‌کردیم و استنباط در عنوان در مرحله معیارها و ارتباطات عنوان بود که آنجا اجتهاداتی به کار بردیم؛ ولی در مرحله آماده‌سازی اسناد، تا حد امکان از استنباط خودداری می‌نمودیم. برای حل این مشکل، به جای «أبیه» قرارداد گذاشتیم و گفتیم أب - ابن جمهور، یعنی در «أبیه»، مرجع ضمیر را تعیین کردیم و تعبیر نام‌نوس أب -

به نظر می‌رسد، این بود که به جای «أبیه»، ابراهیم را جایگزین کنیم؛ ولی مشکلی که در اینجا وجود داشت، این بود که همیشه این طور نبود که مراد از «أبیه» ابراهیم باشد؛ چون گاهی در نام قبلی، اختصار در نسب رخ داده بود.

کتاب «معجم رجال حدیث» که انصافاً بهترین کتاب در عرضه اطلاعات رجالی و تعیین راوی و مروی‌عنه است و به سبک بسیار سازمان‌یافته‌ای نگاشته شده است. شبیه معجم رجال حدیث، در کتب عامه و خاصه دیده نشده است و این کتاب، از جهت ساختمان مهندسی و ویژگی‌های خاص، انسجام و روانی عرضه مطالب و دور بودن از استنباطات و اجتهادات و مشخص بودن محدوده کار مؤلف، نظیر ندارد و از این جهت، کتابی فوق‌العاده است و کمتر موقعی است که بنده به این کتاب مراجعه نکنم. این کتاب فوق‌العاده را مرحوم آیت‌الله العظمی خوئی با همراهی گروهی علمی تألیف کرده‌اند. این کتاب، با تمام ارزشی که دارد، مشکلاتی داشت که سعی کردیم به نوعی از این مشکلات رهایی پیدا کنیم؛ به عنوان مثال، در معجم رجالی که بنده در اختیار دارم و چاپ منشورات مدینه العلم آیت‌الله خوئی چاپ چهارم سال ۱۴۰۹ است، در این چاپ در جلد ۴ صفحه ۱۴۵ و رقم ۲۳۵۶، مرحوم آقای خوئی شخصی را به نام جمهور معرفی می‌کند و راوی و مروی‌عنه آن را مشخص می‌نماید و می‌فرماید: «وقع فی أسناد عدة مع الروایات تبلغ واحد و عشرين مورداً فقد روی عن ابن محبوب و سلیمان بن‌سماعه و صفوان و علی بن‌حدید و فضالة بن‌ایوب و محمد بن‌سنان و یونس و روی‌عنه فی جمیع ذلک ابنه.» بعد می‌فرماید: «اقول هو متحد مع من بعده.»

عنوان بعدی ایشان، «جمهور بن‌أحمر العجلی مولا هم من اصحاب الصادق(ع)» است و در پایان کتاب هم نشانی مواردی را که عنوان جمهور در آن وارد است، در بخش تفصیل طبقات الروات ارائه می‌کند.

محمدبن قولویه که مرحوم آقای خوئی اشاره می کنند، قرار می دهیم؛ ولی در مرحله آماده سازی اسناد، سند را بر این شکل آماده کردیم که از این مشکلات در امان باشیم.

در تولید برنامه درایة النور با چه مشکلات دیگری مواجه بودید؟

مشکلات مختلفی در مرحله آماده سازی اسناد وجود داشت؛ یکسری از مشکلات، مربوط به شیوه اعمال تعبیر واسطه است که بنده در مقاله ای که در مورد نقش تعبیر واسطه در معجم رجالی نوشته ام، توضیحات کافی ارائه کرده ام که در مرحله آماده سازی اسناد نسبت به تعبیر واسطه با چه مشکلاتی مواجه بوده ایم و چگونه این مشکلات را برطرف نموده ایم. همچنین، برخی کارهای جانبی را در نرم افزار درایة النور انجام داده ایم. در این نرم افزار، یک معرفی فنی تخصصی در مورد اسناد کافی و در مورد مؤلف کافی، یعنی مرحوم کلینی و در مورد اسناد فقیه و معرفی کتاب من لایحضره الفقیه در قسمت «درباره نرم افزار درایة النور» عرضه کرده ایم و بحث های فنی مفصلی را در آنجا عرضه نموده ایم؛ از جمله برخی مشکلاتی را که در مورد آماده سازی اسناد فقیه

تعلیق، به معنای حذف ابتدای سند به اعتماد اسناد قبلی است که در آن، قسمتی از سند را که به اعتماد سندهای قبلی حذف شده بود، به اجبار به آن اضافه می کردیم. اگر در سندی اشاره یا «بهذا الاسناد» به کار رفته بود، باید مشاراً الیه را مشخص می نمودیم

ابن جمهور را به کار گرفتیم تا بتوانیم در مرحله آماده سازی، تا حد امکان از استنباط فرار کنیم.

در همین مورد، نمونه دیگری را عرض می کنم. مرحوم آقای خوئی در جلد ۲۳ معجم رجال صفحه ۱۳۳ از همین چاپ چهارم در قسمت القاب، عنوانی را به نام «قولویه» دارند و اشاره می کند که «روی عن ابنه ابوالقاسم» یا «روی عن ابنه» و نشانی آن را عرضه کرده اند. این سند در اصل «ابن قولویه عن ابيه» یا «ابوالقاسم قولویه عن ابيه» بوده و قولویه پدر ابوالقاسم بن قولویه نیست و پدر قولویه نیست و خود آقای خوئی به این مطلب توجه دارند و در آخر قولویه فرموده اند: «أقول هذا هو محمدبن قولویه الذی تقدمت ترجمته.» چون ابوالقاسم بن قولویه، صاحب کامل الزیارات است که نام کامل وی جعفر بن محمد بن جعفر بن موسی بن قولویه است. ایشان عنوان را قولویه ذکر کرده اند؛ ولی گفته اند: «قولویه هو محمدبن قولویه»؛ در حالی که در عبارت «ابن قولویه عن ابيه»، مراد از «ابیه» قولویه نیست و قولویه، جدّ چندم ایشان است و با وجود اینکه ایشان متوجه بودند که قولویه، پدر ابن قولویه نیست، ولی محدودیتی سیستماتیک که در معجم رجال وجود داشته، باعث شده است که یک نوع تناقض صدر و ذیلی در این نوع موارد در کتابشان رخ بدهد. ما برای حل این مشکل، «ابیه» را در «ابن قولویه عن ابيه» تبدیل کردیم به «أب - ابن قولویه»؛ یعنی تنها به جای ضمیر، مرجع آن را قرار دادیم. البته در سیستم معیار، معیار آب ابن قولویه را همان

درایة النور

نسخه ۱/۲

نرم افزار تخصصی رجالی شیعه

Dirayat al-Noor 1.2

Computer Research Center of Islamic Sciences

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
مركز البحوث الكومبيوترية والعلوم الاسلامية

و کافی با آن مواجه بودیم، بیان داشته‌ایم. قرار بود شبیه این معرفی‌نامه تخصصی را در مورد کتاب تهذیب و استبصار و مولف آنها در برنامه ارائه بدهیم که متأسفانه فرصت دست نداد و این کار به انجام نرسید.

برخی تصور می‌کنند نرم‌افزار درایة النور زیر نظر حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی تولید شده است. آیا این گونه است؟

خیر، این گونه نیست؛ ولی باید عرض کنم که ما در مراحل مختلف تولید این نرم‌افزار، از تحقیقات معظم‌له استفاده کردیم؛ به عنوان مثال، در مرحله تصحیح اسناد، محور اصلی تصحیح ما نسخه تصحیح یا مقابله‌شده ایشان از کتب اربعه حدیثی بوده است. در تصحیح فهرست شیخ و رجال شیخ طوسی، محور اصلی ما نسخه مقابله‌شده و حواشی ایشان بوده است. در مرحله آماده‌سازی اسناد، از حواشی بسیار ذی‌قیمت و ارزشمند ایشان بر اسناد کتب اربعه استفاده کرده‌ایم. همچنین، در

جای‌جای نرم‌افزار درایة النور از تحقیقات ایشان، چه تحقیقاتی که در حواشی کتب نگاشته‌اند و چه تحقیقاتی که در درس فقه و اصول عرضه نموده‌اند، استفاده کرده‌ایم؛ ولی این نرم‌افزار هیچ‌گونه نظارت مستقیمی توسط ایشان نداشته است. البته غنا و اعتبار این نرم‌افزار، در بهره‌مندی از نکات ارزشمند ایشان است؛ ولی مسئولیت کاستی‌های این نرم‌افزار، با بنده است و صمیمانه از کسانی که این نرم‌افزار را نقد کرده و نقد خواهند کرد، تشکر می‌کنیم.

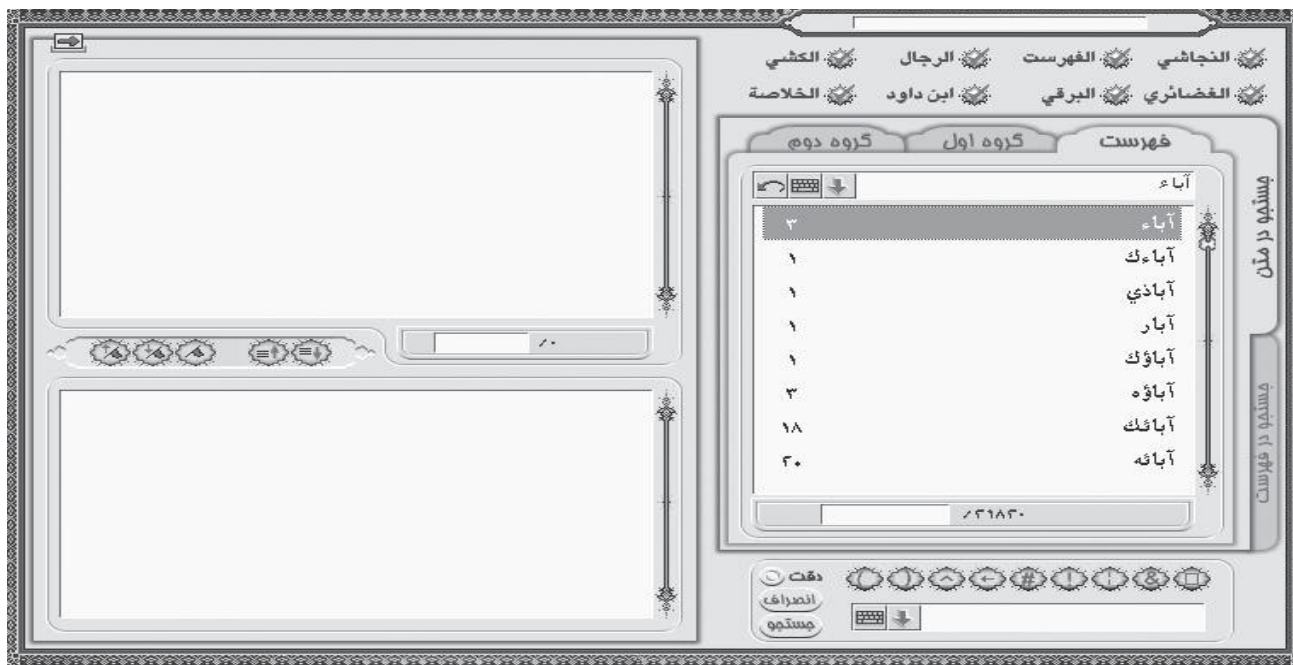
با توجه به حجم عظیمی که انجام گرفته است، نواقص کار کم نیست و ما به نواقص کار خویش واقف هستیم و سعی داریم در نسخه‌های جدیدتر، نواقص را تا حد امکان برطرف کنیم. اگر کاربران نرم‌افزار کاستی‌های آن را به ما گوشزد کنند، صمیمانه از آنها تشکر می‌نماییم و نه تنها از این امر استقبال می‌کنیم، بلکه درخواست داریم ما را در رفع نواقص این نرم‌افزار یاری رسانند. چه بسا اگر کاربران نرم‌افزار نواقص آن را به ما عرضه نکنند، نواقص از چشم ما دور بماند.

بخش «شرح‌حال» هم یکی از موضوعاتی است که برخی تصور می‌کنند ما آنها را بر اساس نظریات حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی

نوشته‌ایم. البته این شرح‌حال‌ها، بر اساس مبانی مورد پذیرش ایشان نگاشته شده است. ما در ارائه شرح‌حال کوتاه، مبانی رجالی چندی مانند دلالت اکثر روایت اجلاء بر وثاقت مروی‌عنه، وثاقت مشایخ ثلاثه ابن‌ابی‌عمیر، صفوان و بن‌زطی، و وثاقت کسانی که محمدبن‌احمدبن‌یحیی‌بن‌عمران اشعری از آنها روایت می‌کنند و توسط ابن‌ولید یا شیخ صدوق استثنای نشده‌اند و سایر مبانی مورد پذیرش ایشان را محور قرار دادیم؛ ولی یکسری از عناوین در بحث‌های حضرت آیت‌الله شبیری مورد بحث قرار نگرفته‌اند. از این رو، الزاماً مواردی که در این نرم‌افزار عرضه شده است، مطابق نظرات ایشان نیست؛ ولی نظرات و مبانی کلی ایشان، در این نرم‌افزار محور ارزیابی و شرح‌حال بوده است.

در ارزیابی احادیث در برنامه درایة النور، از اقسام چهارگانه حدیث، «حدیث حسن» دیده نمی‌شود. دلیل این امر چیست؟

از اقسام چهارگانه، یعنی: صحیح، موثق، حسن و ضعیف که در حدیث وجود دارد، سه قسم را آورده‌ایم و در ارزیابی‌ها، حدیث حسن دیده نمی‌شود. نکته اصلی، ابهاماتی است که حدیث حسن از جهت کبروی و هم از جهت تطبیقی دارد. حدیث حسن را این طور تعریف می‌کنند: حدیث امامی ممدوح، مدح معتدبه؛ ولی در

توثیق او ثابت نشده است، می‌پذیریم؟

مرحوم محدث نوری در فایده نهم خاتمه مستدرک، این بحث را عنوان کرده‌اند و معتقدند که تفاوت روایت حسن با روایت صحیح، در این نیست که در روایت حسن، وثاقت راوی احراز نشده است؛ بلکه در روایت حسن، وثاقت راوی با حُسن ظاهر اثبات شده و در روایات صحیح، با توثیق صریح ایشان شواهدی را از بیانات علما، از جمله علامه بحر العلوم بر مدعای خودشان ذکر می‌کنند. البته تفسیر ایشان از روایت حسن، مخالف ظاهر کلمات بیشتر علماست. ظاهر کلمات اکثر علما، این است که در روایات حسن وثاقت احراز نشده است؛ نه اینکه راه احراز وثاقت با روشی غیر از توثیق است و تطبیقاتی که علما برای حدیث حسن دارند، همین مطلب را می‌رساند. ایشان حسن را در مواردی که وثاقت ثابت نشده، ذکر می‌کنند.

در هر صورت، این ابهام وجود دارد که مراد از کلمه «حسن» در کلمات علما چیست؟ آیا تفاوت روایت حسن با روایت صحیح، فقط در طریق احراز وثاقت است؟ یا روایت حسن با روایت صحیح در اصل ثبوت وثاقت با یکدیگر تفاوت دارند؟ این، ابهامی جدی است که در اینجا وجود دارد. بنابراینکه ما وثاقت را در روایت حسن معتبر ندانیم و بگوییم روایت حسن، روایتی است که وثاقت راوی در آن احراز نشده است و تنها ممدوح بودن او احراز شده است، تعیین حد روایت حسن، تعیین دلیل عقلایی یا شرعی بر اعتبار روایت حسن، تمام این موارد با مشکلات جدی مواجه هستند.

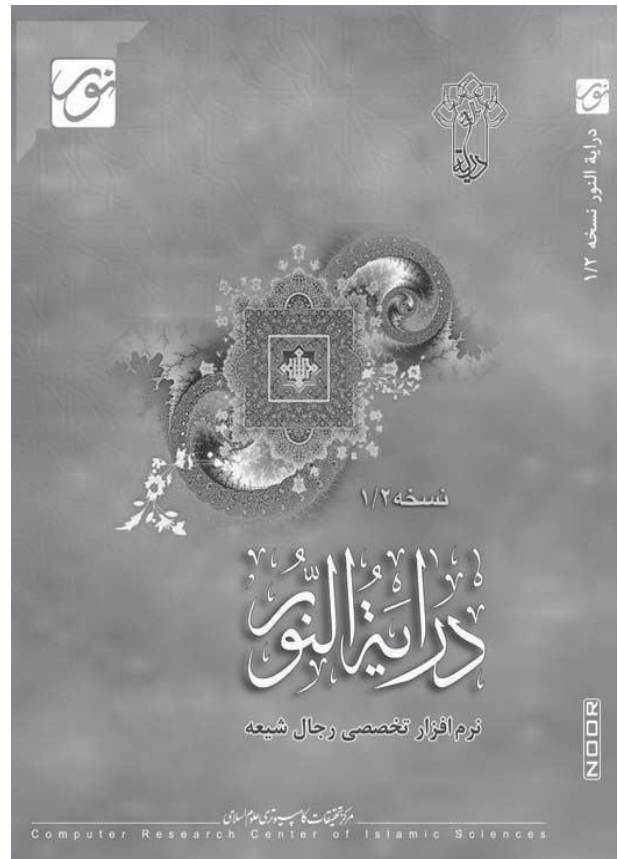
از سوی دیگر، بحث‌هایی کبروی که در این زمینه وجود دارد و

حدی که به وثاقت راوی نینجامد. این، تعریفی است که برای حدیث حسن عرضه شده است. این مدح معتدبه چیست؟ چه مقدار مدح، مدح معتدبه شمرده می‌شود؟ سؤال دیگر اینکه با توجه به اینکه شرط قبول خبر وثاقت راوی است، چطور ما یک راوی را که

سیستمی که در نرم‌افزار درایة النور مهم بود، سیستم معیارها بود. از بسیاری از راویان با تعابیر مختلف یاد شده است. ممکن است از یک راوی با چندین تعبیر یاد شده باشد که لازم بود این تعابیر مختلف، با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کرد. از سوی دیگر، ممکن بود یک تعبیر به چند راوی مربوط بشود که باید تعیین می‌کردیم این تعبیر در مورد کدام راویان به کار رفته است

یکسری بحث‌های تطبیقی که در این باره هست، مبنی بر اینکه کدامیک از امارات، مدح آن معتدبه است یا نیست؛ اینها مشکلاتی جدی است که باعث می‌شود ما نتوانیم در خصوص مواردی که به عنوان روایت حسن نامگذاری شده‌اند، اظهار نظر جدی داشته باشیم. بنابراین، مواردی را که وثاقت راوی ما احراز شده باشد، هرچند از اماراتی غیر از توثیق رجالیان بوده باشد، مثلاً اگر وثاقت یک راوی از اکتار روایت اجلاء احراز بشود و صحت مذهب او هم احراز بشود، او را داخل در روایت صحیح قرار دادیم؛ یعنی اگر بتوانیم صحت مذهب و وثاقت و عدالت راوی را احراز کنیم، او را داخل در صحیح قرار می‌دهیم و در غیر این صورت، او را داخل در ضعیف قرار می‌دهیم و نتوانستیم ضابطه مشخصی برای حالت بینابینی داشته باشیم. پس، ارزیابی که در برنامه ارائه کرده‌ایم، خالی از روایت حسن است. البته در نسخه جدیدتر، قرار است چون ارزیابی کاربر را در نظر گرفته‌ایم، روایت حسن را در ارزیابی کاربر عرضه کنیم؛ اما ارزیابی که مربوط به نرم‌افزار است و به صورت ماشینی ارائه می‌شود، خالی از روایت حسن است.

نقش نرم‌افزارهای رایانه‌ای در پیشرفت علوم و معارف

را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

با عرضه نرم‌افزارهای رایانه‌ای، پیشرفت قابل ملاحظه‌ای در پژوهش‌های حدیثی فراهم آمده است. اساساً نرم‌افزارهای رایانه‌ای که توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی یا دیگر مراکز در محیط‌های شیعه یا اهل تسنن ارائه شده‌اند، مجموعه‌هایی هستند که زمینه پژوهش را بسیار آسان کرده‌اند و بر ماست که از این امکانات گسترده‌ای که در اختیار ما قرار دارد، به‌خوبی استفاده کنیم. امیدواریم در آینده نه چندان دور، برنامه‌های رایانه‌ای پیشرفت‌های گسترده‌تری پیدا کنند و نرم‌افزارهایی بر اساس مکانیزم‌های جدیدتر و روش‌های هوش مصنوعی و نکاتی که می‌توانند به نرم‌افزار ارتقای کمی و کیفی بدهند، عرضه بشوند و از آن مهم‌تر، جامعه پژوهشی ما شیوه استفاده بهینه از نرم‌افزارهای رایانه‌ای را فرا بگیرد. ما در مرحله‌ای قرار داریم که هنوز زمینه استفاده از بسیاری از نرم‌افزارهای رایانه‌ای وجود دارد؛ ولی نمی‌دانیم چگونه باید به بهترین نحو از این نرم‌افزارها استفاده کنیم. هم نرم‌افزارها باید خودشان را به نحوی ارتقا ببخشند که بهتر مورد استفاده کاربران قرار بگیرند و هم کاربران باید به بهترین وجه از نرم‌افزارها استفاده کنند تا نرم‌افزارهای رایانه‌ای که در مراکز مختلف ایران یا خارج ایران و محیط‌های مختلف دینی تهیه می‌شوند، زمینه یک جهش پژوهشی را آماده کنند. امیدواریم با استفاده از این نرم‌افزارها و همان روش‌های سنتی قدیم که همیشه پشتوانه غنی و ارزشمندی پژوهش‌های دینی هستند، بتوانیم به پژوهش‌های استوار جدیدی دست پیدا کنیم که هم از جهت تتبع و هم از جهت تحقیق، بر اساس بالاترین استانداردهای موجود فراهم آمده باشند.

در خاتمه لازم می‌دانم از تمامی دوستانی که در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی یا خارج از مرکز با ما همکاری کردند، تشکر کنم؛ به‌خصوص دوستان بخش رجال که عمده زحمات اجرایی و عملیاتی این نرم‌افزار بر عهده آنها بوده است که از زحمات آنها تشکر می‌کنم. زحمات سی‌ساله عمر مرکز نور، در خور تقدیر است. همان طور که عرض کردم، مسئولیت این نرم‌افزار با بنده بوده است؛ ولی عمده زحمات را دوستان بخش رجال متحمل شدند و امیدواریم زحمات‌هایی که دوستان کشیدند، از سوی ائمه اطهار (علیهم السلام) مأجور باشد و همه ما مورد لطف و عنایات آن بزرگواران قرار بگیریم. **■** **این شاء الله.**